

Ad van Gennep

Rita Zijlstra, *Dansen met olifanten. Een onderzoek naar de implementatie van het opvoedingsprogramma in de zorg voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen*. Groningen: Stichting Kinderstudies, 2003. ISBN 90-5963-004-1, 221 blz., 20,00 euro.

Rita Zijlstra doet in haar proefschrift *Dansen met olifanten* verslag van haar onderzoek naar omgevingsfactoren die de implementatie van een kwaliteitsverbeterend programma bevorderen en/of belemmeren. Het programma betreft het zogeheten Vlaskamp-programma. Dit heeft als uitgangspunt dat de leefsituatie van mensen met ernstige verstandelijke beperkingen moet worden gezien als een opvoedingsituatie, waarin het opstellen en realiseren van een opvoedingsperspectief vooropstaan. Bij het opstellen van dat perspectief dient de opvoedingsrelatie centraal te staan, gericht op het optimaliseren van de zelfstandigheid. Op die manier wordt de kwaliteit van de hulpverlening verbeterd.

Het proefschrift bestaat uit acht hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt aandacht geschonken aan de plaatsbepaling, de doelstelling en de vraagstelling van het onderzoek. Hoofdstuk 2 is gewijd aan relaties als perspectief. Het bevat een theoretische uiteenzetting over het belang van het relationele perspectief in een opvoedingsprogramma en de eisen die zo'n programma stelt. In hoofdstuk 3 worden de implementatiefactoren besproken. Uitgaande van een theoriegestuurde programma-evaluatie en aanvullingen uit de literatuur, worden de dimensies van een implementatie-omgeving besproken. Dit resulteert in achttien factoren, die onderzocht worden. Hoofdstuk 4 is gewijd aan de methode van onderzoek. In het onderzoek wordt uitgegaan van een vaststaand opvoedingsprogramma en van een vaststaande implementatiestrategie; alleen de implementatie-omgeving verschilt. Onderzocht wordt wat de invloed van de genoemde achttien factoren in de implementatie-omgeving is op de programmaresultaten. In hoofdstukken 5 en 6 wordt het implementatieproces in drie omgevingen (voorziening A respectievelijk omgeving B en C) beschreven. Dit resulteert in een model waarin de beïnvloeding van de programmaresultaten door omgevingsfactoren is weergegeven. In hoofdstuk 7 wordt die beïnvloeding getoetst met behulp van een multiniveau analysetechniek. In hoofdstuk 8 worden de onderzoeksvragen beantwoord en wordt de betekenis van de antwoorden besproken.

Er blijkt onderscheid te kunnen worden gemaakt tussen directe en indirecte factoren in de implementatie-omgeving. De directe factoren zijn factoren binnen de domeinen 'Kenmerken van de doelgroep' en 'Kenmerken van de zorgverleners'. Er werd een directe relatie met de programmaresultaten aangetoond. De invloed van de indirecte factoren was alleen via beschrijvingen aan te tonen: het betrof factoren in de randvoorwaardelijke sfeer, grotendeels van organisatorische aard. Wanneer er problemen in de aansluiting van het programma met de implementatie-omgeving ontstonden, bleken de indirecte factoren van groter belang voor het bereiken van de programmaresultaten te zijn dan de directe factoren. De belangrijkste conclusie was dat het programma de meeste resultaten opleverde na zes maanden; twaalf maanden na de start werden de resultaten al minder, en dit was na achttien maanden helemaal het geval.

Zijlstra geeft de volgende verklaring voor het uitblijven van lange(re) termijn-effecten. Zes maanden na de start hangen de effecten vooral samen met een com-

binatie van cliënt- en zorgverlenerskenmerken. Als medewerkers tijdens deze fase een visie hanteren waarbij het leren kennen en het opbouwen van een relatie centraal staat, levert dit de meeste effecten op. Ook blijkt dat oudere medewerkers beter in staat zijn programma-effecten vast te houden. De mogelijkheden en de leeftijd van de cliënt spelen eveneens een rol.

Twaalf maanden na de start worden factoren van belang die zich in de randvoorwaardelijke sfeer bevinden. Dit zijn organisatiekenmerken, zoals samenwerking met het management, een goede programmatische afstemming tussen de verschillende niveaus binnen een voorziening en een heldere taak- en verantwoordelijkheidstoedeling. Als zorgverleners zien dat het management een actieve bijdrage levert om deze structuren beter op het programma te laten aansluiten, wordt het programma door hen positiever gepercipieerd. Achttien maanden na de start wordt juist een belangrijke samenhang gezien tussen de terugval en de vele vernieuwingen die elkaar in de instellingen in korte tijd opvolgen. Medewerkers lijken overspoeld te raken door de verschillende projecten, terwijl zij tegelijkertijd zien dat het bij oudere cliënten en bij cliënten met minder mogelijkheden moeilijker wordt om nieuwe werkdoelen te blijven opstellen.

Het promotieonderzoek is het eerste waarin de implementatie van een orthopedagogisch programma in voorzieningen voor mensen met verstandelijke beperkingen is onderzocht. Er is dus sprake van pionierswerk. Daarom heeft Zijlstra terecht de Ds. Visscherprijs gekregen. Dit wil niet zeggen dat er geen kritiek op dit onderzoek mogelijk is. Allereerst richt de kritiek zich op de theoretische opvattingen. Het opvoedingsprogramma wordt door Zijlstra afgezet tegen nieuwe opvattingen over de hulpverlening aan mensen met verstandelijke beperkingen. Echter: de beschrijving van die nieuwe opvattingen is nauwelijks gebaseerd op de literatuur en maakt een karikatuur van die opvattingen. In de nieuwe opvattingen ligt de nadruk op een ondersteunende relatie die gericht is op individuele en sociale emancipatie (in het bijzonder op optimale zelfbepaling en integratie in de samenleving) om een goede kwaliteit van het bestaan te verkrijgen. In feite is er sprake van een grote overlap tussen deze nieuwe opvattingen en de opvattingen die ten grondslag liggen aan het gehanteerde programma.

Vervolgens is er kritiek mogelijk op de methode van onderzoek. Er zijn enkele dataverzamelinstrumenten gebruikt waarvan de validiteit en betrouwbaarheid niet in eerder onderzoek waren aangetoond. Dat moest in dit onderzoek gebeuren na verzameling van de gegevens met deze instrumenten. Bij de vragenlijst *Beoordeling Werksituatie* was de interne consistentie van de hele lijst pas goed na de verwijdering van een aantal items; van een aantal (sub)categorieën konden de interne consistenties weliswaar worden verhoogd, maar die bleven laag. Dit gold ook voor de vragenlijst *Evaluatie Werkwijze*.

Met deze instrumenten werden ontzettend veel gegevens verzameld, waarvan vooraf niet duidelijk was of die zouden kunnen worden getoetst met behulp van de gehanteerde technieken. Anderzijds was er sprake van veel missende waarden, die werden vervangen door gemiddelde waarden bij de meervoudige regressie-analyse. Tevens werd bij die meervoudige regressie-analyse niet gecontroleerd voor de afhankelijkheid in de waarneming. Deze methodologische problemen worden weliswaar vermeld, maar de betekenis daarvan voor de uitkomsten van het onderzoek wordt niet duidelijk.

Ondanks deze tekortkomingen is er sprake van goed onderzoek. Het is belangrijk dat niet alleen orthopedagogen en psychologen maar ook managers kennis nemen van de resultaten en hier ook iets mee doen. Het implementeren van het Vlaskamp-programma in de hulpverlening aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen zal dan resulteren in een verbetering van de kwaliteit van hun bestaan.